

НОВІ (НЕВИКОРИСТАНІ) ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА ТА БІОГРАФІЇ КНЯЗЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА

Вже в останній чверті ХХ ст. дослідники історії Руси, зокрема Галицько-Волинського князівства, дійшли невтішного висновку, що всі джерела введені в науковий обіг і новими можуть бути лише деякі археологічні артефакти, які загалом мало можуть вплинути на реставрацію картини минулого, вносячи лише ті чи інші доповнення. Цей хибний висновок став своєрідним сигналом для багатьох молодих дослідників, які намагаються довести помилковість давно відомих джерел або ж оголосити їх пізніми фальсифікатами, залежно від концепції автора критики. При цьому автори змагалися один з одним насамперед у демонстрації власної ерудиції. Зокрема, постмодерністи часом взагалі не зауважують абсурдності своїх висновків. Розмірковуючи за авторів літописів і моделюючи їхні міркування, найбільш радикальні прихильники цього напрямку доходять висновків на зразок того, що якщо літописець написав, що „Мстислав зарізав Редедю перед полками касожськими“, то це не означає, що існував Мстислав та Редедя, просто літописець хотів показати, що зарізати людину, та ще й перед такою кількістю свідків, великий гріх...

На щастя, виявилось, що з різних причин величезний масив автентичних писемних джерел невикористаний. Це не рукописи Мертвого моря, більша частина їх відома з початку ХІХ ст., але в істориків руки не дійшли... Звичайно, не завжди з їхньої вини.

Почнемо з літописів. Згадаємо, як відомий дослідник найдавніших літописів Олексій Шахматов купив на ринку пергаментний рукопис ХІV ст., який використовували для заготання шматків м'яса. Іноземці, особливо німці, які заповнили Росію з часів Петра І, добре розуміючи ціну рукописів, за копійки скуповували їх та вивозили за кордон. Сьогодні в кожній великій бібліотеці в Європі зберігається збірка слов'янських рукописів, серед яких немало літописних текстів. Недавно відроджена Санкт-Петербурзька археографічна експедиція, яку очолює Олександр Майоров — автор двотомної монографії про князя Романа Мстиславича українською мовою, — вже видала чотири томи літописів із закордонних збірок. Перший том — т. зв. Перший Новгородський літопис, видання якого в „*Полном собрании русских летописей*“ (ПСРЛ) майже на третину менше за обсягом, бо єдиний неушкоджений і найбільш повний варіант рукопису зберігся у Пруській королівській бібліотеці. Наступні томи: Сказання

про Мамаєву побоїще та Вологодсько-Пермський літопис (насправді він виявився Московським зведенням кінця ХV ст.) теж повніші, ніж опубліковані у ПСРЛ. Вони містяться у Лондонській королівській бібліотеці. А всього рукописів, невідомих нашим дослідникам, збереглося десь понад 600. Для публікації їх потрібна згода власників, за зняття копій слід заплатити великі гроші, можна ними користуватися в закордонних бібліотеках, для чого теж потрібні кошти.

Однак нині доступний інший комплекс писемних джерел, який майже не використовувався з часів Михайла Грушевського. Тільки в Німеччині з 1826 р. видається повне зібрання джерел за 500—1500 рр. *Monumenta Germaniae Historica* (МГН, Пам'ятники історії Німеччини), серія „*Scriptores*“ якої налічує понад 100 томів обсягом 600 с. і більше. На пострадянській території вона найбільш повно представлена лише у Львові, де збірки Львівського національного університету ім. Франка та Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника містять всі томи, видані до 1939 р. Але сьогодні вся МГН оцифрована і доступна через Інтернет. Видання хронік виконані на високому рівні: подані дослідження про рукописи і їх авторів, покажчики, які дають можливість відразу ж знайти потрібні фрагменти. Складність полягає у використанні авторами, починаючи з ХІІІ ст., *вульгати* — латинської мови з домішками германських діалектизмів, більша частина з яких не ввійшла до сучасної німецької мови, сформованої Лютером на базі празького

Князь Лев Данилович.
Худож. Юрій (Єжи) Глоговський.
Копія. Після 1822 р.

діалекту, що вживався при дворі Люксембургів у чеській Празі. Число діалектизмів постійно зростає, плавно переходячи у різноманітні німецькі діалекти. До цього слід додати, що під впливом поезії міннезінгерів у ХІІІ—ХІV ст. у моду входять віршовані хроніки, автори яких скорочують слова в довільному порядку. Це насамперед стосується знаменитої віршованої хроніки Оттокара Штирійського, яка містить більш ніж 15,5 тис. куплетів. Але в цих хроніках є інформація про Русь, зокрема про галицько-волинських князів і королів, які перепліталися родинними та політичними зв'язками з німецькими князями та імператорами. Наприклад Ефросинія-Анна, друга дружина Романа Мстиславича і мати короля Данила, була рідною сестрою Ірини, дружини німецького короля Філіпа Гогенштауфена, а її двоюрідна сестра Феодора Ангеліна була дружиною австрійського

герцога Леопольда VI Бабенберга і регентшею при їхньому сині Фрідріху II Сварливному.

Особливо цінна інформація латиномовних західних хронік стосується князя Лева Даниловича, якого ці хроніки титулюють королем. Найбільш поінформоване джерело з історії галицько-волинських земель XIII ст.— Галицько-Волинський літопис, який дійшов до нас у складі Іпатіївського літопису, в різних частинах подає протилежні оцінки діяльності князя Лева Даниловича. В першій частині пам'ятки Лев Данилович виступає як найближчий сподвижник свого батька й учасник всіх його воїнських виправ. Це „князь думєн и хоробор на рати, немало бо показа мужьство своє во многих ратєх“. В другій частині пам'ятки подано негативний образ „безчесного князя“. Польський дослідник Маріуш Бартицький вважає, що князь Лев, який майже все своє довге життя провів у сидлі з мечем у руках, не потурбувався про власного літописця, а волинські редактори, які правили літописні тексти, перенесли на їх сторінки всю неприязнь своїх князів до свого старшого брата і сюзерена. Більшість же російських та українських дослідників повторює оцінки волинських літописців.

Австрійські та штирійські хроністи розповідають про участь Лева Даниловича в боротьбі за Австрійську спадщину на завершальному етапі як однієї з ключових фігур. Це вже згадуваний Оттокар Штирійський (†1318), який був молодшим сучасником описуваних подій і більшу частину життя провів при герцогському дворі. Далі йдуть абат Йоганн із Віктринга (1270/1280 — 1345/1347), капелан короля Яна Люксембурга, т. зв. Леобенський Анонім (з м. Леобена поблизу Граца), Леопольд Стайнреутер з Відня (1340—1400), Томас Ебendorfer (1388—1464), Альберт з Мюнхена, автор компілятивної зведеної хроніки за 1273—1454 рр. та інші автори, які згадували присутність князя Лева або його дружини Констанції на різних бенкетах із нагоди весілля чи уродин їхніх європейських родичів, під час яких укладалися ті чи інші політичні угоди.

Відомий теолог і францисканський дипломат Томас Тусці з Павії (бл. 1212—1284) 1245 р. брав участь у Ліонському соборі (де виступав представник Русі Петро Акеревич), 1253 р. їздив у Грецію, Далмацію та Богемію та в інші землі імперії, будучи дотичним до унійних переговорів нікейського патріярха з папою Інокентієм IV, згодом викладав теологію у Пармі, Болоньї і Феррарі, а з 1258 р. був пріором тосканської провінції Францисканського ордену. Його „Історія імператорів і понтифіків“ свідчить не тільки про ерудицію автора, але й про його добру поінформованість. Принаймні про *Королівство Русі* він знав не тільки з чуток. Унійні переговори з нікейським патріярхом відбувалися паралельно з переговорами з Данилом Романовичем і належали до однієї програми. Від Томаса Тусці довідуємося про причини, через які Лев Данилович не міг особисто взяти участі у битві під Дюрнкуртом 1278 р., де було вирішено долю Австрійської спадщини.

Цікаву інформацію подають також чеські хроніки, видані в серії МВН. Це насамперед „Історія короля Пшемисла Оттокара II“ та „Розповідь про погані роки по смерті Пшемисла Оттокара II“, а також Літопис Єндріха з Геймбурга, в якому йдеться про особисті зустрічі Лева Даниловича з чеським королем Вацлавом II. Можна назвати ще

Збраславську хроніку та низку інших пам'яток. Крім того, польські хроніки, аннали та річніки, які активно вслід за М. Грушевським використовували інші історики, але які в поєднанні з матеріялами інших хронік дають можливість деякі моменти розуміти глибше і ширше.

Папські бреве, в т. ч. листування з королями Угорщини, навіть Англії та далеких Арагона чи Наварри, містять несподівано цікаву інформацію. Кастильський географ початку XIV ст. подає інформацію про державу князя Лева та її прапор (червоний хрест на зеленому тлі), зображення якого на італійських портоланах дає можливість побачити, що цей хрест вінчає тризуб.

А скільки ще матеріялів містять сотні актів, виданих у тому ж МGH та в угорських виданнях, де згадуються десятки осіб, пов'язаних з Руссю, зокрема галицько-волинськими землями часів князя Лева торговельними та іншими зв'язками. Ці документи дають змогу простежити масштаби економічної діяльності князя Лева, який зумів відновити давній *буриштиновий шлях* з Балтійського в Чорне море Віслою та Західним Бугом і далі землями *королівства Русі* Дністром до гирла Дунаю, де в Ісакчі тримав свою столицю його союзник і сюзерен Чингізид Ногай. Заохотивши німецьких, а також вірменських та караїмських колоністів, відроджено опустілі після походу Бату землі, наповнено скарбницю і проведено військову реформу.

Окрему групу становлять джерела, дотичні до історії Золотої Орди. Досі вони були доступні переважно завдяки праці прибалтійських німців школи баронів Володимира Тизенгаузена (1825—1902) та Віктора Розена (1849—1908), які перекладали окремі фрагменти з арабських, тюркомовних та інших східних хронік. Нині у Казані виходить корпус повних текстів цих хронік із російським перекладом, що дає можливість також позбутися давніх стереотипів щодо стосунків золотоординських ханів та окремих Чингізидів із князями різних земель.

Продемонструємо результати досліджень цього комплексу джерел стосовно біографії князя Лева Даниловича, внаслідок яких вдалося уточнити майже всі етапи його життя і розкрити ту частину його діяльності, яку з різних причин „опустили“ редактори Галицько-Волинського літопису. Так

Австрійська ювілейна монета на честь 700-річчя битви (26 серпня 1278 р.) під Дюрнкуртом. 1978 р.

можна однозначно стверджувати, що після смерті Василька Романовича 1269 р. не настав розпад і занепад королівства Русі, а сюзереном став Лев Данилович, що, зрештою, зафіксовано в низці документів, зокрема в угодах угорського короля Стефана V з чеським королем Пшемислом Отто-

каром II від 2 липня 1271 р. у Пожоні (Братиславі) та 14 липня 1271 р. у Празі, а також у зверненні ятвязьких князів 1272 р.

Але зупинимось лише на двох епізодах: кульмінації боротьби за Австрійську спадщину та участі Лева у боротьбі за краківський престіл.

Барон Йоахим Гуткелед, син бана Славонії Стефана Пектарі, який 1264 р. успадкував по батьку цей важливий уряд, 24 червня 1272 р. раптово захопив у полон неповнолітнього угорського принца Ласло і відвіз до замку Капронца поблизу Загреба. Король Стефан V, заскочений зненацька несподіваною змовою славонського бана, негайно обложив замок, намагаючись визволити сина. В таборі під стінами замку король довідався, що активною учасницею цієї змови була його дружина королева Єлизавета Половчанка (Ержебет Кун), яка до того ж була коханкою бана. Запальний Стефан V не витримав цієї звістки і раптово помер 6 серпня 1272 р. Королі Угорщини було лише 33 роки.

Барон Гуткелед і королева Єлизавета поспішили, скориставшись загальним замішанням, 3 вересня 1272 р. в Секешфегерварі проголосити королем юного Ласла IV. Але їх підтримала тільки частина баронства. Оточення покійного короля висунуло претендентом на престіл Белу Ростиславовича, князя Мачви і внука короля Бели IV. Бела Ростиславович був небожем Леву Даниловичу та краківському князю Болеславу Сором'язливому і своєю королю Чехії та герцогу Австрії Пшемислу II Оттокару. Прихильники князя Мачви напали на будинок королеви, але їх відбив загін барона Міклоша Пока. Більшість баронів схилилася до компромісу і князь Бела врешті погодився з коронацією двоюрідного брата. Але королева та барон Гуткелед побоювалися Бели Ростиславовича, улюбленця покійного короля Бели IV, якому було вже 22 роки і який був популярним серед баронства і до того ж тримав князівство Мачву і контролював частину Болгарії, а також мав впливових родичів серед правителів сусідніх країн. Вони не вірили у відмову князя від боротьби за угорську корону. В листопаді 1272 р. на бенкеті князя Мачви підступно вбив соратник Йоахима Гуткеледа барон Генріх Кесеґі (Нейметуйварі). Белу Ростиславовича буквально пошматували, тіло для поховання з великими труднощами позбирала його сестра-близнюк Маргарита, абатиса в монастирі кларисок.

Першим зреагував чеський король Пшемисл II Оттокар, який 1273 р. вторгнувся у володіння короля Ласла IV, щоб помститися за загибель свого свояка, і зайняв Дьор, Мошон та Шопрон, а також заволодів коронаційними інсигніями угорських королів. Лев Данилович та Болеслав Сором'язливий підтримали свояка і почали об'єднуватися проти Угорщини, яка досі була їх основним союзником. Барон Гуткелед, який 1273 р. очолив Королівську раду у ранзі королівського надскарбія і братиславського жупана (*magister tauarnicorum et*

comes de Posonio), шукаючи порозуміння бодай з одним із сусідів, поспішив одружитися з Марією, донькою Романа Даниловича та австрійської герцогині Гертруди Бабенберг. Марія була спадкоємицею частини Штирії з центром у Юденбурзі і племінницею Лева Даниловича. Переконавшись у тому, що цей шлюб йому не допоміг, він звернувся до нового німецького короля Рудольфа Габсбурга.

Дрібний швайцарський граф Рудольф Габсбург, обраний німецьким королем 1 листопада 1273 р., зіткнувся з опозицією чеського короля Пшемисла Оттокара II, який сам претендував на німецьку корону і тепер ігнорував новообраного короля, далі титулюючи його графом. Щоб змусити його визнавати себе сюзереном, Рудольф I 1274 р. висунув широку програму повернення самовільно захоплених імперських ленів після

1245 р. (коли низложення Фрідріха II Гогенштауфена призвело до безладу в імперії). Такими захопленнями були й приєднання Австрії, Штирії та інших земель чеським королем. Рудольф Габсбург не мав наміру воювати з могутнім чеським королем, а був готовий легалізувати захоплені Пшемислом II Оттокаром імперські лени в обмін на своє формальне визнання. Чеському королю досить було переступити через свої амбіції, але він цього не зробив. Наприкінці 1273 — на початку 1274 р. в Опаві Пшемисл II Оттокар уклав союзну угоду з краківським князем Болеславом Сором'язливим, до якої приєднався і Лев Данилович. До Львова вирушило чеське посольство, з яким поверталися і золотоординські послі.

1274 р. Рудольф своєю чергою підтвердив володіння барона Гуткеледа у Штирії. І хоча барон Йоахим Гуткелед загинув у квітні 1277 р. у боротьбі зі славонськими магнатами Бобоничами, Угорщина все міцніше сходилася з німецьким королем проти трьох свояків: Пшемисла II Оттокара, Болеслава Сором'язливого та Лева Даниловича. 13 липня 1277 р. було укладено угорсько-німецький союз, а 11 серпня 1277 р. обидва королі зустрілися в Геймбурзі на австрійсько-угорському пограниччі. Водночас союз трьох свояків було скріплено ще однією шлюбною угодою: донька Лева Даниловича — Олена була видана за Казимира, старшого сина опольського князя Владислава, васала чеського короля і родича краківського князя.

Рудольф Габсбург ще пробував боротися за позицію Лева Даниловича. 21 серпня 1277 р. він доручив провести переговори з ним ченцю-мінориту Генріху фон Брене, молодшому синові Дітріха фон Веттіна графа фон Брене, та Євдокії, доньки князя мазовецького Конрада та Агафії Святославни, доньки перемишльського князя Святослава Ігоровича. Але ця місія не увінчалася успіхом.

Війна розгорнулася 1278 р. і закінчилася жорстокою січчю під Дюрнкрутом (Сухими Крутами) на Моравському полі, що поблизу впадіння Морави у Дунай неподалік Відня 26 серпня 1278 р. Загибель короля Пшемисла II Оттокара в цій битві нарешті розрубала „австрійський вузол“ і пере-

творила Австрію на довговікову опору династії Габсбургів.

Війська Лева Даниловича та Болеслава Сором'язливого зазнали великих втрат у цій битві, виграній Рудольфом з допомогою угорсько-половецьких військ Ласла IV. Сам галицький князь не брав участі у битві через вторгнення в Пониззя половців, спровоковане угорським королем. Угорсько-галицька війна, яка після цього розгорілася, закінчилася приєднанням жупи Береза та інших земель на Закарпатті. Цікаво, що ранній герб центру жупи міста Ломпертсаса (нині — Берегове) — лев, який спинається на скелю, тотожній ранньому гербу Львова.

Наступний епізод пов'язаний з боротьбою Лева Даниловича за краківський престіл. Краківський князь Болеслав Сором'язливий помер 6 грудня 1279 р. З огляду на те, що він дотримався обітниць „шлюбу чистоти“ з Кунегундою, спадкоємців у нього не було. Ще 1273 р. краківський князь оголосив спадкоємцем двоюрідного небожа серадського князя Лешка Чорного, що викликало спротив інших князів та знаті, які підтримали претензії одного з опольських князів Владислава. Розгорталася боротьба за краківський престіл, володар якого вважався сюзереном Польщі.

Лев Данилович був добре поінформований про ситуацію в Польщі і, маючи можливість спертися на допомогу волинських князів, Чингізида Ногая, частини польської еліти та мазовецьких князів Конрада та Болеслава, синів Земовита, а також свого зятя битомського і гловського князя Казимира Владиславовича та його брата опольського князя Болеслава й чехів, висунув власні претензії на краківський трон. „За кужелем“, як муж Констанції він такі права мав. І спроба скористатися цими правами зовсім не була політичною авантюрою. У середні віки можна відшукати десятки подібних спроб і за менш сприятливих обставин. У разі вдалого закінчення такої спроби Лев Данилович відразу б перетворився на поважнішого конкурента Рудольфа I порівняно із загиблим Пшемислом II Оттокаром. Можна припустити, що десь у прихованих планах Лева Даниловича було продовження політики батька і звільнення від монгольської опіки, можливість для чого давав би старший польський престіл. До цього підштовхує факт шлюбу холмського князя Юрія Львовича з донькою тверського і великого володимирського князя Ярослав Ярославовича, брат якої Святослав Ярославович тримав Тверське князівство і також претендував на першість у Північно-Східній Русі. За інших умов такий шлюб, який скріплював тверсько-галицький союз, був би позбавлений сенсу. Сама Кунегунда, вдова Болеслава Сором'язливого, також підтримувала свого свояка Лева Даниловича, через що пізніше мала

непрості стосунки з Лешком Чорним, які завершилися спочатку відмовою від бецької і корчинської каштелянії 1284 р., а згодом — остаточним вступом до монастиря в Старому Сончі 24 квітня 1289 р.

Однак найбільшими противниками планів галицького князя були не Лешко Чорний та його союзник угорський король Ласло Кун, а брати Лева Даниловича: Володимир Василькович та Мстислав Данилович. Волинські війська брали участь у цій війні під тиском ординців. Це, можливо, і стало однією з причин поразки війська Лева біля м. Копшивниці на березі р. Копшив'янки, лівої притоки Вісли за Сандомиром дорогою на Краків. Битва відбулася 23 лютого 1280 р. Військо Лева відступило аж до Львова, а Лешко Чорний у березні 1280 р. здобув і розорив Переворськ. Однак спроба нападу на Берестя провалилася. На початку 1281 р. Лешко Чорний відбив напад монгольського війська, яке вторгнулося в Польщу на підтримку Лева Даниловича.

Далі Лешко Чорний розпочав розправлятися з польськими союзниками Лева Даниловича. 1282 р. краківський князь намовив молодшого з мазовецьких князів плоцького князя Болеслава Земовитовича виступити проти старшого брата черського князя Конрада. Лев Данилович негайно вислав на допомогу Конраду Земовитовичу раті, очолені слонімським князем Васильком Романовичем та холмським князем Юрієм Львовичем.

У лютому 1285 р., коли військо Лева Даниловича разом з ординцями перебувало у поході в Угорщині, Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева. Повернувшись з Угорщини, Лев Данилович з'єднався з волинськими військами, яких знову очолював слонімський князь Василько Романович, і вторгнувся в землі плоцького князя, дійшовши до Вишгорода. До продовження цієї війни він залучив і литовців, які спустошили Люблінщину. Очевидно, що це було продовженням боротьби за краківський престіл.

Лев Данилович був політиком різнобічним. Союз з Угорщиною відновлено після загибелі Ласла Куна і в боротьбі з Альбрехтом Габсбургом Лев Данилович підтримав короля Андрія III. Так само в особі Владислава Локетка відновлено союз з Польщею.

Джерела, про які згадувалося, містять немало цікавої інформації і про князів та королів Романа Мстиславича, Данила і Василька Романовичів, Романа, Шварна і Мстислава Даниловичів, Володимира Васильковича, Юрія Львовича, Андрія і Лева Юрійовичів, Болеслава-Юрія Тройденевича та Дмитра-Любарта Гедиміновича. Молодим дослідникам є над чим працювати, крім заперечення джерел та демонстрації власної ерудиції.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Зібрання друкованих джерел „Monumenta Germaniae Historica“